

Lise Busk-Jensen

Psyktiske strukturer i Amalie Skrams romaner

1. Den tematiske sammenhæng i forfatterskabet

Amalie Skram (1846 - 1905) begyndte relativt sent at skrive, og først efter at hun havde overstået sit ægteskab med skibsfører Müller. De var blevet gift i 1863, da hun kun var 17 år gammel, og 10 ud af de 15 års ægteskab tilbragte hun med manden på rejser over hele jorden. Hun fødte to sønner i ægteskabet.

Det første, hun skrev, var en anmeldelse af *Marie Grubbe* i 1877; siden fulgte anmeldelser af bøger af Bjørnson og andre. I 1882 skrev hun sin første fortælling: *Madam Høiers Lejefolk*, og i 1885 kom hendes første større arbejde, romanen *Constance Ring*. (Hun har selv i et brev á 20. november 89 til sin forlægger, Peter Nansen, Gyldendal, meddelt disse biografiske oplysninger. Brevet findes i samlingen *Mellom slagene*, breve i udvalg ved Eugenia Kielland, Oslo 1955).

I perioden fra skilsmissen i 1878 og til det næste ægteskab med den danske forfatter Erik Skram i 1884 boede Amalie Skram hos sine brødre i Norge, hvoraf den ene var præst og den anden lærer. Amalie var født Alvar, og familien stammede fra Bergen, hvor faderen var købmand, indtil han gik konkurs og alene emigrerede til Amerika. Gennem sin opvækst og skolegang blandt børnene fra Bergens bedste familier og i kraft af brødrenes og hendes ægtemænds sociale placering tilhørte hun livet igennem borgerskabet, selv om hun ofte kendte til problemer med økonomien.

Fra 1885 skrev Amalie Skram flittigt. Hun udsendte jævnthen en bog om året, hvorved hun forskaffede sig et vist mål af økonomisk selvstændighed og personlig identitet, som ligestillede hende med hendes mand og mændene i deres omgangskreds på en måde, der var overskridende i forhold til den situation, de fleste af hendes heltinder står i. Alligvel leder man forgæves i hendes senere produktion efter nedslag af den frigjorthed, hun selv havde oplevet. Ingen af Amalie Skrams kvindelige hovedpersoner (eller bipersonerne for den sags skyld) realiserer et positivt forhold til en mand, baseret på lighed og fælles behovstilfredsstillelse. I de sent skrevne »sindssygeromaner«, *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen* (begge fra 1895) kan man finde en forklaring herpå. Analysen af

de to romanen bliver derfor artiklens andet hovedpunkt, hvor analysen af *Constance Ring* bliver det første.

Constance Ring handler om kvindens sociale umyndiggørelse og om den seksuelle ulighed mellem ægtefællerne i det borgerlige ægteskab, og i sin kritik heraf ligger Amalie Skram helt på linie med tidens radikale forfattere i øvrigt. Ibsen havde med *Et dukkehjem* (1879) vist, at kvindens manglende borgerlige identitet, dvs. det faktum at hun ikke kan disponere over egne penge, optage lån osv., stiller hende så ulige i forhold til hendes mand i ægteskabet, at det umuligt kan baseres på parternes lige kærlighed til hinanden, således som den borgerlige ideologi ellers yndede at fremstille det. Ibsen krævede kvindens økonomiske selvstændighed, for at det borgerlige ægteskab, grundet på frihed og lighed, kunne realiseres.

Bjørnson henlede med *En hanske* (1883) opmærksomheden på den seksuelle ulighed mellem mænd og kvinder, idet mændene ikke krævedes til regnskab for deres førægteskabelige forhold, mens kvinderne skulle være absolut uberørte indtil det første ægteskab. Bjørnsons løsning på dette ulighedsproblem var, at mændene skulle underkaste sig de samme restriktioner som kvinderne, men en række andre radikale forfatter drog den modsatte konklusion, nemlig at kvinderne skulle have de samme seksuelle friheder som mændene; Brandes var Danmarks mest prominente deltager i denne lejr.

Som bekendt udviklede diskussionerne sig til en veritabel sædelighedsfejde, hvor kvindens seksualitet og seksualiteten i ægteskabet var centrale stridsspørgsmål, og hvor ikke kun forfattere, men også læger, præster, politikere, organisationsfolk (bl. a. fra *Dansk Kvindesamfund*) og professorer deltog. *Constance Ring* blev udgivet på et tidspunkt, hvor denne fejde var under voldsom opblussen.

Denne periodetypiske diskussion om ægteskabet og kvindens stilling eller mere alment om forholdene i intimsfæren kan kun forstås ud fra den politiske og økonomiske udvikling i perioden generelt. Den radikale del af intelligentsien krævede de borgerlige frihedsrettigheder, som med grundloven i 1849 var blevet gennemført i det politiske liv, indført også i intimsfæren, og dertil var en ændring i kvindens situation nødvendig. Den materielle baggrund for dette krav var den forandring i familiens funktioner og dermed i dens struktur, som den kapitalistiske produktionsmåde efterhånden medførte.

Med den voksende industrialisering fra 1850'erne og den stadig mere udbredte arbejdsdeling tabte familien efterhånden sine vigtigste produktive funktioner, idet en stigende del af det samfundsmæssige arbejde blev udført som lønarbejde uden for familien. Arbejderklassens kvinder tog lønarbejde på linie med mændene, men borgerskabets kvinder blev tilbage i familierne, som isoleredes fra produktions- og offentlighedssfæren. Den borgerlige familie mistede på ingen måde sin betydning, men denne kom til at ligge inden for nogle andre områder,

hvorfor kravene til kvinderne som familiernes midtpunkter også ændrede sig. Det fysiske arbejde blev overladt til tyendet, der udførte det som lønarbejde. Til gengæld blev kvindernes opgaver i forbindelse med socialiseringen af børnene og skabelsen af milieu i hjemmet stadig vigtigere for borgerskabets klasse-mæssige konstituering. Overgangen fra produktive til kun reproduktive funktioner betød for kvinderne tab af samfundsmæssig indflydelse og omverdenskontakter, et tab som kun delvist kunne opvejes af de mere inderlige forhold til mand og børn.

Det var ikke kvinderne selv, der gik forrest i kampen for ligeberettigelse. Bortset fra Mathilde Fibigers bemærkelsesværdige indsats med romanen *Clara Raphael* (1850), hvori kravet om kvindernes frigørelse for første gang blev rejst i Danmark, så var det især Georg Brades' oversættelse af Stuart Mills *The Subjektion of Woman* (1869, på dansk *Kvindernes Underkuelse*, samme år), der satte gang i en offentlig diskussion af kvindens situation. *Dansk Kvindesamfund* blev stiftet 1871, men på kønsmoralens område var D.K. ligesom de tilsvarende organisationer i Norge og Sverige stærkt konservativt, fordi kvinderne ikke uberettiget frygtede enhver form for opløsning af den familiestruktur, som på den ene side isolerede og undertrykte dem, men på den anden side var deres eneste værn mod en endnu mere brutal seksuel og arbejdsmæssig udnyttelse. Borgerskabets kvinder var uden uddannelse og i reglen besiddelsesløse; kun de færreste arvede formue af en størrelsesorden, så de kunne leve af den. Det gjalt især mellemlagskvinderne, dvs. døtrene fra den hastigt voksende gruppe af embedsmænd, lærere, intellektuelle og funktionærer på lavere niveauer. De kvinder, der ikke blev gift, fristede en kummerlig tilværelse som privatlærerinder eller husholdersker, hvis de ikke blev syersker eller fik endnu ringere arbejde. De blev ofte udnyttet seksuelt, idet de stod uden nogen form for beskyttelse. En sådan tilværelse kunne ikke stå som det positive alternativ til undertrykkelsen i familien for kvinderne i D.K.

Når kravet om kvindefrigørelse understøttedes af de mere progressive mænd i 70'erne og 80'erne, må det dels hænge sammen med, at der var behov for mere selvstændige og veluddannede kvinder i hjemmene, dels må det betyde, at mændene som frie lønarbejdere ikke i enhver situation ønskede at påtage sig forsørgerbyrden for en familie, herunder også byrden ved at forsøge alle de ugifte kvindelige slægtinge. Mændenes indkomster kunne vanskeligt bære en stor familie, hvorfor det blev nødvendigt for kvinderne at begynde at sørge for sig selv.

I *Constance Ring* kommer en række af disse karakteristiske træk ved den borgerlige familie i slutningen af sidste århundrede tydeligt frem. Amalie Skram viser læseren, hvor undertrykt Constance er både økonomisk og seksuelt i ægteskabet med Ring, samtidig med at det også er klart, at ægteskabet er Constances eneste eksistensmulighed. Amalie Skram skriver mest om den seksuelle un-

dertrykkelse, og hun hæfter sig især ved to forhold, der i hendes øjne betinger ikke blot kvindens seksuelle undertrykkelse, men mere alment umuligheden af at mand og kone kan blive seksuelt tilfredsstillede i ægteskabet i dets daværende udformning og med de forudsætninger, som parterne giftede sig på.

For det første er mændene socialiseret til at placere deres behov således, at de søger én slags kvinder til tilfredsstillelsen af deres erotiske behov, og en anden slags til tilfredsstillelsen af deres mere ideale, ømme behov; mændene skal helst have både en luder og en madonna ved hånden. (Det er en velkendt problematik, som Freud har analyseret, og som jeg skal vende tilbage til i næste afsnits gennemgang af *Constance Ring*.) Dog synes Amalie Skram at mene, at alle mændenes behov godt under gunstige betingelser kan tilfredsstilles hos én kvinde, nemlig hustruen, hvis blot kvinderne ikke var så frigide. *Det andet* problem er derfor, at kvinderne opdrages i uvidenhed om deres egen seksualitet, således at opvæksten gør dem uegnede til det senere samliv med deres ægtemænd.

I romanen *Lucie* (1888) står det første problem i centrum: En advokat »holder« en tidligere »tivolipige«, (hun har levet sammen med en musiker fra et tivoli), og han bliver så afhængig af hende, at han gifter sig med hende. Men han kan ikke forlig sig med at have en kone, der har erotiske erfaringer uden for samlivet med ham; han kan altså ikke koble sin erotiske betagelse af »tivolipigen« Lucie sammen med ømheden og respekten for sin kone Lucie; bestandig føler han sig stødt af hendes for voldsomme sanselighed.

I 1891 kom den næste roman, *Fru Inés*, der har seksualiteten som tema, men nu er det kvindens frigiditet, der - helt eksplicit i øvrigt - tages op. Fru Inés er gift med en gammel, usympatisk udhaler, som hun ikke lever seksuelt sammen med. Manden tilfredsstiller sig erotisk i forhold ved siden af ægteskabet, men den mulighed er fru Inés afskåret fra, dels fordi hun ikke har mandens personlige og økonomiske frihed, men især fordi hun er frigid; hun føler ingen erotisk lyst. Amalie Skram viser, hvordan Inés seksualitet er helt spoleret, således at hun kun kan tænke på elskerens lystfølelse ved hende, hvorimod hendes egne behov er helt fortrængte eller deformerede. Hun forestiller sig, at en mand, der elsker hende til vanvid, må kunne vække hende seksuelt, hvilket selvsagt viser sig ikke at holde stik. Den kvindelige narcissisme, som hermed er tematiseret, spiller også en fremtrædende omend mindre åbenbar rolle i *Constance Ring*, og den vil blive analyseret nedenfor. Da Inés skuffet forlader sin ven, tager han livet af sig.

I *Forrådt* (1893) volder kvindens uvidenhed og frigiditet atter mandens død. Aurora vidste ikke før sin bryllupsdag, at ægteskabet indebærer, at hun skal sove i samme seng som sin mand. Hun føler fysisk lede ved ham og holder ham fra livet ved at bebrejde ham hans ukyske fortid. Hun påfører ham en skyldfølelse, der er proportional med hendes egen seksualfortrængning, og piner ham dermed til døde.

Det er som ovenfor nævnt karakteristisk, at ingen af disse tekster rummer positive alternativer til de beskrevne parforhold eller til de frigide kvinder. De indeholder blot en implicit tro på, at en bedre opdragelse af kvinderne, hvor deres seksualitet kunne udfolde sig friere, samt en mindselse af dobbeltmoralen hos mændene må kunne føre til det harmoniske samliv. Jeg skal prøve at vise, at modsætningerne i kvinderollen stikker dybere, end Amalie Skram får det fremstillet i de nævnte romaner, og at »sindssygeromanerne« fra 1895 kan fortolkes som et forsøg på ved en forskydning at komme til at bearbejde kernen i kvindeundertrykkelsen, som er kvindens seksuelle og psykiske *passivitet* i kærlighedsforholdet til manden og i hendes sociale væren i almindelighed. Hovedpersonen i *Professor Hieronimus* og *På St. Jørgen*, Else Kant, har emanciperet sin sociale eksistens: Hun maler, udstiller sine billeder, læser andet end »dame-litteratur« f.eks. om psykiatri, hun udfolder sig kort sagt intellektuelt og tjener også i et vist omfang sine egne penge. Da hun er blevet et aktivt individ på det sociale område, truer denne aktivitet med at ødelægge det traditionelle følelsesmæssige forhold, hun står i til manden, Knut. Det er konflikten mellem det aktive forhold til arbejdet og det passive forhold til manden, der får sindssygen til at bryde ud. Opholdet på hospitalet, som bøgerne handler om, giver Else mulighed for at afreagere en del af sit traumatiske had til Knut på professor Hieronimus, under hvis behandling hun er. Fra debutromanen og til de selvbiografiske »sindssygeromaner« er der tematisk en klar sammenhæng i forfatterskabet med analysen af kvinderollen som det centrale problem.

2. Constance Ring

Handlingen er i korthed den, at Constance gennemlever to ægteskaber og en kærlighedsforbindelse ved siden af det sidste. Hun bliver som attenårig gift med juristen og handelsmanden Ring, der omkommer ved et forlis, efter at de har været gift i syv år. Posthumt taber han en sag ved retten, således at Constance ikke har mere at leve af. Hun gifter sig da for anden gang med lægen Lorck, men som i det første ægteskab skuffes hun i forholdet til manden, hvorfor hun indleder et - i første omgang platonisk, men til slut også seksuelt - forhold til musikeren Meier. Constances livshistorie er i romanen hendes forhold til disse tre mænd; Hendes barndom får vi meget lidt at vide om. Bogen indledes to år efter giftermålet med Ring og afsluttes med hendes selvmord umiddelbart efter det første samleje med Meier.

Constances oplevelser i de tre forhold kan med ét ord betegnes som frustrerende: Hun skuffes i sine forventninger. Gentagne gange giver hun udtryk for,

at livet er helt anderledes, end hun havde tænkt sig det, og at hun føler sig tom og fuld af lede ved det:

»Jeg synes livet er så rasende tomt,«sa Constance utålmodigt, »og dertil så underlig jernskodd, du. -Det går sin gang og tramper oss ned der vi skal være, uten å spørre om hvordan vi liker å ha det nettop således.« (C.R.,p, 160)

»Hun grublet undertiden over dette, da livet var så anderledes enn det de hadde lært henne. Det var en skam at de gamle gikk og narret de unge, for de gamle måtte jo vite beskjed. Hvorfor skulle de lyve livet opp til noe, som det ikke var og aldri hadde tenkt på å være.« (C.R., p.175)

Denne følelse af skuffelse må forstås på baggrund af de forventninger til livet, som hun havde i sin barndom. Selv om vi ikke får meget at vide om hendes opvækst, så er det alligevel muligt herudfra, samt ud fra almindelig viden om kvindesocialisationen i embedsmandsfamilier i slutnigen af det 19. århundrede (Constances far er sorenskriver i en fjern norsk provins), at sige noget om Constances udgangspunkt. Amalie Skram lader ikke Constance selv formulere, hvad indholdet i hendes livsforventninger henholdsvis -skuffelser er, men det kan uddrages af romanens totalsammenhæng. Constance havde ventet at blive *lykkelig*, men på hvilken måde?

Der er i besvarelsen af det spørgsmål *to spor* at følge, som modsvarer kvindens tilværelse på to forskellige planer: det sociale, samfundsmæssige eller produktive plan og det seksuelle eller følelsesmæssige plan. (Denne opdeling er selvfølgelig kun en analyseteknisk foranstaltning!). *Det ene spor*, det der handler om Constances produktive aktiviteter, kan hurtigt følges til ende, eftersom hendes praktiske virksomhed livet igennem er indskrænket til det mindst mulige. I et ørkesløst øjeblik sidder hun - på et tidligt tidspunkt i sit ægteskab (og i romanen) - og mindes sin barndom:

»Hennes tanker tok alltid verien til barndomshjemmet, og de fór avsted, som var de sloppet ut av et fengsel. Hun gjennomlevede de deilige sommerdage, når de i ferien lå på landet, og hun fikk så mange skjenn, fordi hun aldri lot vannet i fred, men bestandig lå og rodde der nede i allslags vær. Hun mintes roturene med byfogdens småpiker og fisketurene med brødrene, når de blev ute til langt på natt, og alle måtte hjelpe til med å trekke båten på land, for ikke å bli usams med Fiskerhans, som lånte dem båt og greier.« (C.R. p.7f)

Constance finder sin tilværelse som gift kvinde tom sammenlignet med barn-domslivet, der var fuld af aktive lege og spændende oplevelser blandt kammerater. Amalie Skram berører hermed et problem, som går igen i en række kvindelige selvbiografier fra sidste århundrede, nemlig problemet om borgerskabets kvinders tvungne lediggang. Inden konfirmationen fik pigerne en vis frihed til at tumle sig i leg på lige fod med drengene, men siden måtte de kun sidde hjemme og sy eller læse udvalgt, uskadelig litteratur. De kunne ikke gå alene på gaden, men skulle ledsages overalt; enhver relation til andre mennesker blev overvåget

og kontrolleret, først af forældrene og derefter af ægtemanden. (Henriette Lund giver i sine *Erindringer fra hjemmet* (Kbh. 1909) en præcis beskrivelse af dette uvirksomme ungpigeligiv.) Når Constance længes tilbage til barndommen, så har det altså den reelle årsag, at hedes virkelyst i langt højere grad kunne udfolde sig dengang.

Constance er oplært til ikke at bestille noget, og hun får aldrig den ide, at hendes tomhedsfølelser kunne afhjælpes gennem fornuftigt arbejde. Nu var situationen også den, at der var langt mellem det fornuftige arbejde for mellemklasskvinderne (som omtalt i første afsnit) på den tid. Da Constance efter Rings død bliver ruineret, forslår hendes veninde, Marie, at hun kan blive lærerinde, komme i huset hos en enkemand eller oprette en industri, men situationen for kvinderne i de nævnte erhverv var så vanskelig, at Constance slet ikke føler sig rustet til at tage fat på den slags arbejde. Hun er opdraget til at være gift med en mand, der forsørger hende, og har aldrig prøvet at tjene egne penge.

Det skal indskydes, for at billedet af kvindernes situation dengang ikke fortegnes, at det stor flertal *var nødt til* at arbejde for at leve. Det interessante ved Constances situation er kun den indsigt hun pånødes ved Rings død og det dermed opståede misforhold mellem hendes tidligere sikre stilling som hans kone og hendes nuværende højst usikre stilling som enke. Hun ser i øjnene, at kvinden i ægteskabet sælger en bestemt, begrænset del af sig selv, nemlig den del der har nydelsesværdi for manden, for selv at få en betrygget og arbejdsfri materiel situation. Borgerskabets kvinder havde valget mellem undertrykkelsen i ægteskabet eller deklassering og proletarisering og udnyttelse af arbejdsgivere m.fl. Amalie Skrams hovedpersoner vælger det første, mens Mathilde Fibiger selv og for sine personer valgte at slå sig igennem ved eget arbejde. Mathilde Fibiger kom da også til at betale for sine eksperimenter med sit helbred og sin skriveevne.

»Men det er da intet avskyeligere i verden enn en gift kone som lever med en elsker«, siger en af Constances veninder til hende, hvorefter hun replicerer: »Eller en gift kone som *lever av* å elske med sin mann, - det kommer ut på ett«. (C.R., p.161; jeg fremhæver). For at undgå at indlade sig på en sådan ydmygende handel overvejer Constance efter Rings død først at tage livet af sig, men da Lorck netop fornyer sit frieri, beslutter hun at gifte sig i stedet:

»Ja visst, ja, - det var dog bedre å gifte seg enn å dø en selvmorders gyselige død. - Hun hadde jo vært gift før, så hun visste i ethvert fall, hva det var «. (C.R., p.193)

Constances skuffelse i ægteskabet og over livet består da for en dels vedkommende i, at det ikke kan kompensere barndommens aktiviteter, men hun retter ikke sin kritik mod det nytteløse liv; romanen tematiserer ikke egentlig problemerne omkring kvindearbejde og kvindernes muligheder uden for hjemmet, og

Constance forstår ikke selv, at alternativet til undertrykkelsen i ægteskabet ligger i deltagelsen på lige fod med mændene den samfundsmæssige produktion. Det er selvfølgelig psykologisk korrekt set af Amalie Skram, at Constance ikke kunne have en sådan indsigt, men det svækker bogens kvindepolitiske betydning.

Constances funktioner i hjemmet er uden mening; de består i at sy pyntegenstande til møblelementet eller til hendes egen person. Hendes liv forbliver det samme, hvad enten hun syr eller lader være. Derfor opgiver hun også efter Rings død enhver aktivitet. Det syarbejde, hun var igang med, bliver aldrig færdigt, og til sidst har hun glemt, hvad det skulle bruges til. Hun afviser også den beskæftigelse, som de øvrige kvinder af hendes klasse slår tiden ihjel med: velgørenhedsarbejde. Hendes veninde Marie går med liv og sjæl op i basarer og besøg i fattigkvarterer, og hun søger at inddrage Constance i denne beskæftigelse, fordi hun anser hendes lediggang for forargelig. Den viser nemlig alt for tydeligt, at borgerskabets kvinder var overflødige væsner uden samfundsmæssige funktioner. Constance opgiver dog snart at dele fattighjælp ud, da hun indser, at hovedparten af Kristianias indbyggere kan karakteriseres som »værdigt trængende«.

I en enkelt scene viser Amalie Skram, at Constance har et reelt savn af praktisk virksomhed. Umiddelbart inden hun vil forsøge at tage livet af sig, er hun ved at lukke døren til køkkenet, da hun pludselig får en anelse om de livskvaliteter, som det rum som arbejdsplads har at tilbyde:

»Hun havde aldri tenkt seg at et kjøkken kunne være så innbydende. Det var jo som et stykke forjettet land, og det gikk som en anelse gjennom henne om mangen en stille hviles og hygges stund *efter endt gjerning* midt i denne orden og renslighet.« (C.R., p.190; jeg fremhæver)

Problemet med beskæftigelse bliver naturligvis særligt påtrængende for Constance, fordi hun ingen børn får; omvendt tydeliggør hendes barnløshed problemstillingen, hvilket jeg også tror, har været Amalie Skrams hensigt med den.

Det andet spor, man kan følge, for at finde ud af hvorfor Constance skuffes af livet, leder hen til det følelsesmæssige og seksuelle forhold til de tre mænd i hendes liv. Hun oplever i disse forhold, at mænds og kvinders behov er modsatrettede, eller - som Freud udtrykker det - »at mandens og kvindens kærlighed er en psykologisk fasedifferens ude af takt« (Freud 1973, p.109). Om Rings og sit eget væsen siger hun straks i begyndelsen, at de »hadde jo aldri lyst til det samme og altid en stikk motsatt oppfatning av, hva som var behagelig og fornuftig.« (C.R., p.9). Der er en »åndelig raseforskjell« mellem mænd og kvinder, siger Constance (C.R., p.79), da Lorck forsøger at forføre hende, mens hun endnu er gift med Ring, og bliver vred, fordi hun afviser ham. Og siden, da hun er blevet gift med Lorck og finder ud af, at han har haft et barn (der dør) med en proletarkvinde, Kristine, som han har levet længe sammen

med, inden han giftede sig med hende, Constance, da konstaterer hun:

»Han havde ikke bedratt hende; derimod var det hende, som havde vært for naiv, for rask til å hengi sig i drømmer om en lykke, som hun nu forstod ikke eksisterte, ikke *kunne* eksistere, fordi menn var menn, og kvinner så anderledes, så dårlig rustet, så fulle av uklare forestillinger«. (C.R., p.217)

Hvad mener nu Amalie Skram og Constance med, at mænd og kvinder er forskellige? Hvad er det for en lykke, der i denne forbindelse er uopnåelig? En gængs opfattelse har været, at Constances problem er frigiditet (se f.eks. Antonie Tiberger *Amalie Skram som Kunstner og som Menneske* (1910 p.85f), og sådan kan det på en lidt vulgær måde godt siges. Sådan ser Ring det også selv. Han betror i fuldskab Loreck, at Constance »er så kold som en trestokk. . .« (C.R., p.46). Constance siger også lige ud til sin mor, at hun ikke bryder sig om ægteskabet (p.20), og det beskrives bestandig, hvordan hun på enhver måde prøver at unddrage sig Rings erotiske tilnærmelser. Men med beskrivelsen af frigiditeten er det centrale tema på det psykologiske niveau kun netop benævnt. Konstateringen af Constances frigiditet er *ikke forklaringen* på romanens problemstillinger; det er tværtimod påpegningen af dens egentlige emne. Bogen søger at finde ud af, *hvorfor* Constance er frigid.

Svaret, som romanen giver, er, *at frigiditeten er kvindens reaktion på den seksuelle og sociale undertrykkelse under patriarkatet.*

Den økonomiske/sociale undertrykkelse viser sig som allerede nævnt ved, at Constance betragtes som en værdifuld ting i hjemmet af hendes ægtemænd; de pynter hende og tilbeder hende, men bliver rasende og brutale, hvis hun sætter sig op mod deres vilje. Denne umyndighedsstatus finder alle kvinderne omkring hende sig i uden at kny: moderen, tanten og veninderne. De manipulerer deres mænd og snakker dem efter munden, hvis de ønsker et eller andet gennemført (se f.eks. p.24f). Men Constance vil ikke affinde sig med den position; hun tåler den, men accepterer den ikke. Som nævnt indledningsvis beskæftiger Ibsen sig i *Et dukkehjem* med den samme problemstilling, og han viser også, at Nora bliver kold over for Helmer, da hun indser omfanget af sin umyndiggørelse. Amalie Skram var i øvrigt blevet stærkt grebet af Ibsens stykke, da det udkom, og hun skrev et langt indlæg i *Dagbladet* (i Kristiania) nr. 15, 1880, hvori hun især hæfter sig ved, at også ægteskab mellem to parter, der umiddelbart har haft varme følelser for hinanden og et tilfredsstillende seksuelt samliv, ender ulykkeligt. »Men hvorfor blev resultatet så det samme, hvorfor blev den tørre og den saftige gren (dvs. ægteskabet uden og med kærlighed) til syvende og sidst lige ubrugelige?«, således opsummerer A. Tiberger Amalie Skrams udgangspunkt i artiklen. (Tiberger 1910, p.124f).

Det er imidlertid ikke den økonomiske undertrykkelse, men derimod den seksuelle/følelsesmæssige der især analyseres i *Constance Ring*, og det er i denne analyse, at bogen har sin force. Amalie Skrams pointe er, at *mandens og*

kvindens psykoseksuelle struktur er afgørende forskellig. Det er i denne forbindelse efter min mening ikke så vigtigt at afgøre, om Amalie Skram mente, at denne struktur er noget biologisk ved kønnet eller en funktion af socialiseringen. I et tidligere anført citat taler Constance om »åndelig raseforskjell«; det får Irene Engelstad til (i sit efterord til den her benyttede udgave) at kritisere Constance for »manglende integritet«. Hun skriver endvidere:

»Selv om hun ser ægteskabet som en samfunnsmæssig institusjon, ser hun ikke at forskjellen mellom kjønnene er kulturelt og socialt bestemt, også. Mot naturbegrepet stiller hun her et begrep om anti-natur; om ånd: (her følger citatet fra C.R.)« (C.R., p.284)

Det er, synes jeg, en fejlfortolkning. Den »åndelige raceforskjel« kan bedst forstås som en *psykisk forskel*, som selvfølgelig også efter Amalie Skrams opfattelse kan være kulturelt bestemt. Længere fremme i bogen står der netop (ligeledes citeret ovenfor), at kvinderne er anderledes end mændene, fordi de er så dårligt udrustede gennem opdragelsen. Jeg mener, man må konkludere, at Amalie Skram havde god indsigt i, at psyken er samfundsmæssigt formet.

Amalie Skrams fremstilling af mandens og kvindens psykoseksuelle strukturer passer fuldstændigt med de analyser, som Freud på et senere tidspunkt foretog; man kan på det nærmeste få bekræftet hans udviklingsmodeller hos Amalie Skram.

For at begynde med mændene, så har Freud vist i artiklen *Über die allgmeinste Erniedrigung des Liebeslebens* (1912), at overvindelsen af Ødipuskomplekset ikke altid er fuldkommen, idet en del af libidoen kan fikseres til de infantile/incestuøse kærlighedsobjekter, først og fremmest til moderen. Sker det, forhindres libidoen i at forene sig med den i puberteten vakte sanselige drift. På den måde får mændene to uforenelige kærlighedsobjekter: den ømme moderkvinde og den sanselige luderkvinde, i litteraturen ofte tematiseret som himmelsk og jordisk kærlighed. I *Constance Ring* har alle de tre mandlige hovedpersoner deres madonna/moder, som er Constance, og deres ludere, som er henholdsvis en tjenestepige, en arbejderkvinde og en sypige. Constance sættes af dem alle op på en tårnhøj piedestal, mens de forbander deres lave seksuelle drifter, som afleder dem fra deres egentlige elskede, nemlig Constance. Alligevel rettes kritikken ikke entydigt mod manden. Amalie Skram synes at mene, at det er Constances kulde, der forhindrer madonnaen og luderen i at smelte sammen i hustruens skikkelse. Tilsyneladende indlader mændene sig kun med de socialt laverestående kvinder, fordi adgangen til deres egentlige seksualobjekter spæres. Hun medgiver således mændene, at kvinderne må udvikle sig og især deres sanselighed, for at de kan blive jævnbyrdig partnere for mændene. Lorcks forfægtelse af den frie kærlighed (se f.eks. p.40f), et standpunkt som var almindeligt blandt tidens progressive radikale, men som Constance afviser, står Amalie Skram altså i et vist omfang bag, og udviklingen i forfatterskabet viser da også

en stigende interesse for *kvindens* seksuelle problemer eller frigiditeten.

Kvindens udvikling er en anden end mandens, og den er vanskeligere at følge hos Freud, fordi hans teori udvikles fra den ene tekst til den anden uden rigtig afsluttes. Den følgende fremstilling bygger hovedsageligt på: *Einige psychische folgen des anatomischen Geschlechtsunterschieds* (1925), *Über die weibliche Sexualität* (1931) og *Nye forelæsninger* nr. 33 (1933).

Drengen overvinder sit Ødipus-kompleks under indtryk af truslen om kastration; for pigen forholder det sig omvendt. Hun kan kun meget vanskeligt overvinde sit kastrations-kompleks og komme ind i ødipussituationen, fordi hun ikke besidder noget forsvar mod kastrationen. Drengens narcissistiske moderbinding kan under indtryk af kastrationstruslen fra faderen uden synderlig vanskelighed videreføres i over-jeg'et. Det er det, der sker, når drengens Ødipus-kompleks går under. Pigen kan derimod ikke videreføre sin narcissisme, idet den retrospektivt udsættes for en alvorlig krænkelse. I teksten fra 1925 forklarer Freud denne krænkelse anatomisk: Pigen finder ud af, at hun ingen penis har og oplever sig selv som kastreret. I 1931 skriver han med en noget anden formulering: Pigen krænkes i sin narcissisme, fordi hun indser, at hun må opgive sin libidinøse binding til moderen (den primære plejeperson og begge køns første kærlighedsobjekt) og dermed sin *aktive seksualitet*. Dette uundgåelige narcissistiske ar binder i højere grad kvinden end manden til forsøget på at restaurere den primære narcissisme. I *Constance Ring* er det denne fiksering til den primære narcissisme, der er hovedproblemet, mens det i »sindssygeromanerne« bliver aktiv/passiv-polariteten, der stilles centralt.

Freud mener, at kvinderne udviser tre reaktionsmåder over for kastrationskomplekset: en »normal« og to »unormale«.

Ved den »normale« udvikling glider pigen fra kastrationskomplekset ind i ødipussituationen, idet hun accepterer sin kvinderolle, dvs. sin kastration. Hun identificerer sig med moderen og tager faderen som objekt. Faderen skal da - efter en såkaldt symbolsk ligning - erstatte pigen den manglende penis ved til gengæld at blive far til hendes barn. Denne udvikling har Constance tydeligvis ikke gennemgået. Hun må netop opgive at identificere sig med sin mor (og med sin tante som substituerer moderen i et vist omfang), og resultatet af moderens besøg hos Constance i begyndelsen af romanen bliver, at datteren erkender, at moderen er lige så »kastreret« som alle andre kvinder. Moderen foreholder Constance, at det er hendes pligt at elske sin ægtemand og hendes kald at gøre ham lykkelig, men Constance tænker:

»Det var det samme som tanten altid sa. Ville nu moren også trykke henne til jorden med dette snakk om, hvor godt hun hadde det, og med kravet om, at hun skulle leve sitt liv så å si på kne«. (C.R., p.21)

Hvad faderen angår, så har Constance nok taget ham som objekt, men hun formår ikke at overføre sine libidinøse bindinger fra ham og til Ring. Under dis-

kussionen mellem moderen og Constance om det ringske ægteskab siger moderen, at Constance mener, at sammenligningen mellem hendes og forældrenes ægteskab halter, fordi Ring slet ikke er som hendes far:

»Nei far, nei, - det tror jeg nok« - sa hun med en stemme og en mine, som protesterte mot den dragne parallel som en meningsløshet. »Drak far kanskje drammer og satt og vrøvlet med tykt mæle og var så reddsomt utekkelig?« (C.R., p.17)

Constance bryder sig ikke om Ring, hun føler nærmest lede ved ham, og det begynde netop med ægteskabet:

»Efter bryllupet var det imidlertid foregått en påfallende forandring med fru Ring. Hun blev stille og sky og så slett ikke glad ut mer. Hennes øyne som hadde vært så blanke og skinte så livsmodige, ble matte og rødkantede, fordi hun om morgenen når hennes mann drakk sin kaffe i spisestuen - han var alltid tidlig på ferde - lå nesegrus på sin hodepute og gråt«. (C.R., p.6)

Constance har altså ikke utviklet sig »normalt«, dvs. som man forventede det af en kvinde. Det svarer hertil, at hun ikke får noget barn med Ring. At man i samtiden udmærket kendte mekanismerne i den kvindelige seksualudvikling viser sig i den klippefaste tro på, at et barn var nødvendigt for at kvindens ægteskabelige lykke. Da Ring beklager sig til Constances tante over hendes surhed og hjemlængsel, svarer tanten da også: »Bare det kom småfolk «(C.R., p.8)

De to »unormale« reaktionsmåder på kastrationskomplekset beskriver Freud som: 1) Fortrængning af seksualiteten overhovedet, hvilket medfører frigiditet og evt. hysteri, og 2) Regression til den primære narcissisme gennem en identifikation med faderen eller den falliske moder (dvs. den moder, pigen kendte, inden hun blev sig kønsforskellen bevidst). Regressionen er et forsøg på at fornægte kastrationen, og Freud mener, at kvinder med denne reaktionsmåde har et mandlighedskompleks, hvilket bringer dem til at søge sig falliske attributter f.eks. gennem cigarrygning. Alle de tre udviklingsmuligheder findes i reglen repræsenteret i den enkelte kvindes livshistorie, blot med forskellig vægt. Jeg skal vise, at Constance primært er bestemt af en hysterisk fortrængning af seksualiteten, men at hun også forsøger at tilfredsstille sin narcissisme i sine to sidste kærlighedsforhold. De to »unormale«, reaktionsmåder er som helhed karakteristisk for hende.

Frigiditeten og den hysteriske fortrængning af seksualiteten, der er så typisk for Constance, har jeg allerede nævnt eksempler på. Hun forsøger altid at undgå Rings erotiske tilnærmelser, og det *seksuelle* samliv med ham er hende en plage.

»Der kunne hun sitte og fjase og le med disse mannfolk, som drev inn hos dem om aftenen og gav seg til å bli, enten han bad dem eller ei, og alene med ham var det aldri et smil å se på hennes ansikt«. (C.R., p.9)

»Han lo og ville ta henne på fanget. »Jeg må gi blomstene vann, de er så tørre«, sa hun og ville løs. (. . .) Han kastet seg tilbake på stolen, stakk hendene i bukselommen og gav seg til å *stirre på Rafaels madonna med en skuffet og fiendtlig mine*«. (C.R., p.13; jeg fremhæver).

Resultatet af Constances kulde bliver det forudseelige, at Ring forgriber sig på tjenestepigen. Da Constance overrasker parret i en utvetydig seksuel situation, flygter hun i panik hen til sin tante. Ring opsøger hende der, og hun reagerer med at få et hysterisk anfald:

»Med et skrik, som va hun bitt av en *slange*, fór hun opp av sofaen, styrtet først som i villelse om i stuen, fikk så øye på en dør, pilte ut av den, videre av sted, gjennom den neste, kom inn i et mørkt værelse, og tørnet så mot noe *spisst*. Slaget var så heftig at hun tapte bevisstheden og falt nesegrus over ende på gulvet. (. . .)

Doktoren ventet, mens Constance ble bragt til sengs. Da han hadde undersøkt henne, erklærte han at en akutt sykdom var ved å bryde ut, han kunne ikke si hvilken«. (C.R., p.120; jeg fremhæver)

Med de falliske symboler i teksten formidler Amalie Skram til en nutidig læser en viden om karakteren af Constances sykdom, som ikke var den samtidige doktor beskåret.

I sit andet ægteskab prøver Constance at forsone sig med det seksuelle samliv, men til gengæld vil hun kompensere sit kastrationskompleks gennem en narcissistisk optagethed af Lorcks forelskelse i hende. Amalie Skram beskriver, hvordan hun langsomt kommer til at gengælde hans kærlighed, men kun fordi han bejler så hæmningsløst til hende.

»Han spant henne inn i en atmosfære av elskov og tilbedelse, og hun levde deri først uten å tenke på det, så fryktsomt undrende, og endelig glededrukken lykkelig. Ja, for således gikk det. Kjærligheten var der, før hun fikk tid ti å se, hvordan den begynte. (. . .) Hennes ungdoms munterhet, som hadde sitt ut-spring i *sjelens inderlige tilfredshet*, var vendt tilbake (. . .) Hun levde fra dag til dag i et bløtt favntak av lykke og kjærlighet, som *omsluttet henne helt og lukket henne inn i en verden*, hvor det var godt å være«. (C.R., p.195; jeg fremhæver)

Så snart Lorck mener at kunne slappe lidt af, fordi Constance er vundet for ham, kølnes hendes følelser imidlertid:

»I enkelte stunder lignet han seg i tankene med en seierherre som har rett til å hvile på sine laurbær. Uten å gjøre seg rede for det, gikk han over til å *ville være den mottagende*, og han nød hennes nærvær og ømhet i fulle drag. Han elsket henne like inderlig, dypere og bedre, mente han selv, men det var ikke mer noen skatt å kjempe for, og derved fikk hans vesen en mer *passiv* form.

Constance merket forskjellen og fornam savnet av den forrige henrykkelses-tilstand. Det ble likesom stillere og tausere omkring henne. Det var som om de-

res kærlighets fartøj var kommet i et dødvann, og det hendte en sjelden gang at hun syntes seilassen begynte å bli litt ensformig«. (C.R., p.196; jeg fremhæver)

Forholdet hviler eksklusivt på Lorcks evne til at tilfredstille Constances narcissisme i et omfang, der nærmest svarer til den moderlige omsorg for det lille barn.

Det fremgår ikke umiddelbart, hvordan Amalie Skram forholder sig til den kendsgerning, at Constances følelsesliv er så narcissistisk fikseret. Beskrivelsen af Constance er ukritisk, men fortælleren må have vidst, at det ægteskabelige forhold hvilede på højst usikker grund, for problemstillingen brydes af netop på det tidspunkt, hvor Lorcks betagelse af Constance har kulmineret. På det tidspunkt indføres dels Meier som potentiel elsker, dvs. en fornyet mulighed for Constance til at blive beundret og omsværmet, nu hvor Lorck svigter, dels får Constance tilfældigt at vide, at forholdet mellem Lorck og Kristine har haft følger. Constance vidste godt, at Lorck havde haft seksuelt samvær med mange kvinder før hende, og at han havde levet i en længere periode med en enkelt, men da hun nu ved at læse et brev fra Kristine erfarer, at de har haft et barn sammen, føler hun sig afgørende svigtet. Resultatet bliver, at hendes kærlighed til Lorck dør, og at hun aborterer, simpelthen ved sindsbevægelsen! (Alle romanens døde børn symboliserer de mislykkede forhold mellem forældrene.)

»Nu var det jo henne han elsket og ingen annen. Ja, men lykken var styrtet sammen for henne; hans kærlighet hadde ikke mer noen verdi, i ethvert fall ikke den tidligere; hun var i flokk og følge med de andre, og det tok glansen bort. hun hadde halvt ubevisst ment seg å være en unntagelse, noe særegent i hans liv. . .« (C.R., p.214)

Constance er tydeligvis primært ramt i sin selvfølelse, og Amalie Skram viser derved indirekte, at Constances kanalisering af sin libido imod narcissistisk tilfredsstillelse, ikke er holdbar.

I forholdet til Meier prøver Constance endeligt at komme på højde med situationen. Med baggrund i sine tidligere underlegenhedserfaringer påtager hun sig nu dele af manderollen. Vi er hermed nået til Freuds 2. »unormale« udviklingsmulighed: identifikationen med faderen eller den falliske moder. Constance tager imidlertid ikke så meget sin far som model, som hun prøver at efterligne de mænd, der hidtil har haft evnen til at knække hende. Hun indser, at hun må forsøge at udfolde sin seksualitet mere aktivt og direkte, ligesom mændene gør det, dvs. i forhold som har den seksuelle tilfredsstillelse som mål. Identifikationen med manderollen viser sig ved, at hun ryger store cigarer og drikker vin af ølglass. Mens hun venter på Meier i sommerhuset, hvor den erotiske erfaring skal indhøstes, går hun:

». . . rastløs omkring nede i havestuen, hun stod et øyeblikk ved vinduet og dampet på en sigar, så skiftet hun plass og drakk vin av et ølglass, satte seg i en

gynge stol og reiste seg igjen«. (C.R., p.271)

Men Meier har snydt hende ved atter at være forud. Hun opdager, at han i længere tid har haft et forhold til hendes sy pige, og tilmed i den periode hvor han har bejlet mest ivrigt til hende. Samtidig føler hun, at hun ikke kan leve op til sine egne ideer om frigjort seksualitet.

»Nu havde hun hevnet seg (på Lorck). Men havde hun nu også funnet lindring ved det? - Hun følte trang til å spytte seg selv ut. Det var ikke stoff i henne til det hun hadde villet, kunne hun merke. Hun vemmedes ved sin mann, ved Meier, ved livet, men frem for alt ved seg selv«. (C.R., p.274)

Constance er tydeligvis primært skuffet over, at hun ikke har fået orgasme; Meier har ikke kunnet »vække« hende seksuelt.

I *Fru Inés* bliver problemet omkring frigiditeten helt eksplicit det centrale:

»Det var altså virkelig skjedd. Hun hadde funnet en mann, som elsket henne således, at hun vilde gi sig hen til ham. Ja, for det vilde hun uten skygge av tvil eller betenkning. Han skulde få henne helt og holdent, hun lukket øinene, og det bevet igjennem henne ved tanken om den fryd, *Flemming skulde komme til å føle*.

Ja, og hun selv også. *Det måtte lykkes denne gang*. Hvorfor skulde hun være skabt anderledes enn andre kvinner, hun med sitt sunde, frodige legeme. Blod og drift hadde hun i sig, ellers vilde det ikke kunne hende, at hun oplevede *dette henrykkelsens mysterium* i drømme, som hun aldri hadde kjent i våken tilstand. Men i Flemmings armer - å, hun var viss på det. (. . .) Men hvis det nu allikevel - . En ubestemt tvil steg op i henne, og så tenkte hun med likegyldig medynk på, hvordan det var gått, da hun efter et toårig skinnekteskap med von Ribbing, *lot sig ta* av den unge franske attasjé, som en hel vinter hadde sukket og svermet for henn. *Slik en bitter skuffelse det hadde vært, dan hennes hengivelse ingen, absolutt ingen, hverken nydelse eller tilfredsstillelse hadde bragt henn*«. (Skram 1943, p. 179f; jeg fremhæver.)

Fru Inés giver en forklaring på, hvorfor kvindens seksualitet tilsyneladende er død. Inés er mest optaget af at forestille sig, hvad hendes elsker føler og skal komme til at føle. Hendes egen sanselighed er passiveret, og hun er fremmedgjort over for sine egentlig behov. Hun forestiller sig, at en meget aktiv elsker kan *overføre sin aktivitet til hende*. En lignende forestilling har Constance formentlig haft om Meier.

Efter Constances sidste nederlagserfaring er der kun selvmordet tilbage. Hun kan ikke få øje på flere muligheder for at tage kampen mod undertrykkelsen op.

Men når Amalie Skram lader Constance gennemprøve forskellige reaktionsmåder, der alle slår fejl, hvor mener hun da, at alternativet findes? Som anført i indledningen rummer *Constance Ring* ikke svaret på det spørgsmål; bogen peger blot på en række meget problematiske elementer i kvindens sociale og psy-

kiske situation, der tilsammen betyder, at hun går til grunde i større eller mindre grad. Om Constances tante hedder det, at livet havde afstumpet hendes »oprinnelige renhet og finhet« (C.R., p.146), og om forholdet til Ring siger Constance tidligt:

»Det var dette fatale, at hun var blitt gift som hadde bragt henne på kant med seg selv og allting.« (C.R., p.69)

»Og nu reiste moren oppover mot det hjem hvor hun hadde vært så trygg og glad ved livet, hvor tilværelsen hadde vært fylt av sitt eget innhold«. (ibid.)

». . . og han som aldri spurte om, hvordan det hang sammen med henne, som om hun ikke hadde en sjel i sin kropp, men kunne trekkes opp og dreise rundt som en lirekasse«. (C.R., p.70)

Amalie Skram viser øjensynligt tilbake til noget oprindeligt, måske specifikt kvindeligt, som »livet«, og det vil for borgerskabets kvinder sige ægteskabet, ødelægger.

3. Amalie Skram og kvindesagen

Constance Ring er et kritisk opgør med periodens kvinderolle; det er derfor også klart, at man i samtiden anså Amalie Skram for at være unormal. Antonie Tiberger skriver i den tidligere nævnte biografi:

»Det er sikkert ikke mulig at forklare hverken mennesket eller forfatterinden Amalie Skram, hvis man ikke vil gaa ut fra den abnormitet i hendes følelsesliv som alt viste sig i barnedagene, i en dobbeltnatur, i en sjælelig hermafroditisme. Det maskuline og det feminine element vokste side om side i hendes væsen og utviklet en disharmoni som måtte bringe ulykke over hende i et samfund som ikke regner med andre naturer end dem det kaldes normale«. (Tiberger 1910, p.83f)

Det abnorme i Amalie Skrams følelsesliv bestod netop i hendes afvisning af den normale kvinderolle. I »sindssygeromanerne« vurderer professor Hieronimus også Else Kants malerier som unormale:

»Jeg har i disse dager gjort bekjendtskap med Deres produksjon, sa Hieronimus. - Den interesse for det abnorme som deres bilder viser, er ikke tiltalende.« (P.H., p.136)

Opgøret med kvinderoollen viser sig i Amalie Skrams beskrivelse af kvindernes uhensigtsmæssige seksualudvikling og sociale umyndiggørelse. Hun afviser både den normale kvinderolle, der består i underkastelse og passivitet i forhold til mændene, således som kvinderne omkring Constance typisk var formet, men også Constances mere unormale reaktionsmønstre, hendes hysteriske afvisning af seksuallivet overhovedet og hendes narcissistiske fiksering.

Fraværet af positive kvindelige udviklingsmodeller i Amalie Skrams tekster viser hendes stærke mistro til de af samtiden accepterede samlivsformer. Hun mener sikkert selv, hvad hun lader Lorck udtrykke i *Constance Ring*:

»En lykkelig kærlighed er ikke lenger noen kærlighet - (. . .) Jo, for ser De, frue, kærligheten - især mellom ektefolk, for det er jo dem som er forelsket når de gifter seg, den slites opp - viskes ut av tid og bruk som alt annet her i verden«. (C.R., p.75f)

Hun har imidlertid heller ingen visioner om en lykke, der ligger uden for ægteskabets og de sociale normers rammer. Opgaven er nærmest at lære at håndtere de uundgåelige frustrationer. Under denne synsvinkel anmeldte hun f.eks. i 1881 *Niels Lyhne*:

»Det er ingen ydre Tilskikkelse, der tilintetgjør Fru Bartholins Lykke; det er ikke Eriks Troløshed, der styrter Fennimore fra hendes olympiske Herlighed ned i Skarnet blandt de faldne dødelige; men det sker ifølge den samme Lov, der lader Græsset visne og Blomsten derpaa falde af. Derfor levnes der os end ikke den mindste Sprækkeaabning, hvorigjennem en kan redde Troen paa Lykens Existence. (. . .)

Hvis Bogen kan siges at have en særegen Tendens, saa er det den at fremholde, hvor taabeligt det er at gaa omkring med den blødagtige Indbildning, at en Portion af det, vi kalder Lykke, ligger ventende paa os etsteds. Det er paa Tide at holde Maade med disse Illusionstheorier, hvoraf Menneskene stoppes fuld fra den første Tid af de kan tænke. . . (. . .)

Hvormange Mennesker gjemmes ikke nuomstunder i Jordens Skjød, der aldrig kunde drive det til at faa taget sig selv i Brug, Livet har ingen Anvendelse kunnet finde for deres særlige Formaaende, fordi der mellem dem og det Liv, der levedes omkring dem, ingen Vexelvirkning eksisterede«. (Tiberg 1910, p.144ff.)

Når Amalie Skram skriver om mennesker, som livet ingen anvendelse har kunnet finde for, så tænker hun nok i særlig grad på kvinderne. »De har ingen »Hanke« kunnet faa fat paa, fordi de Hanker, der fabrikeredes, ikke passede til deres Greb«. (ibid.) Anmeldelsen af *Niels Lyhne* er skrevet fire år før *Constance Ring* udkom; den afspejler Amalie Skrams dybt pessimistiske syn på kvindernes situation, på ægteskabets mening, ja nærmest på livet som helhed.

I *Constance Ring* får Amalie Skram kun peget på én vej til løsning af kvindernes problemer: Hun retter et noget ubestemt krav til samfundet om at ruste kvinderne bedre. Igennem opdragelse og uddannelse skal kvinderne lære mere om, hvordan virkeligheden i *ægteskabet* faktisk ser ud. De skal fratages deres »uklare forestillinger« om lykke og kærlighed (C.R., p.217) og ikke stille forkerte forventninger til tilværelsen. Men Amalie Skram mangler den præcise forståelse for tankers og forventningers materielle basis; hun satser ensidigt på *oplysning, og kun på oplysning om intimsfæreforhold*. Hun kan ikke se, at problemet er mere omfattende, og at dets kerne er, at *det er nødvendigt for kvin-*

den at finde et andet udgangspunkt for sin subjektivitet end forholdet til ægtemanden eller elskereren.

Irene Engelstad peger i sit efterord til novellesamlingen *Sommer* på den samme problemstilling:

»I ekteskapsromanene er situationene umulig fordi ekteskabet bygger på en økonomisk kontrakt, hvor kvinnene selger sin seksualitet til manden mot at han forsørger henne. Men ekteskabet er også umulig dersom det bare er et subjektforhold. Dersom det ikke er mulig å objektivere seg i noe annet enn den andre, har kjærligheten ingen virkelige muligheter. Dette rammer først og fremst kvinnene, fordi de ikke har et arbeid å forholde seg til«. (*Sommer*, p.141; jeg fremhæver.)

Men hun viser også i sine analyser af de enkelte noveller (som er fra 90'erne), at Amalie Skram selv så relativt sent i sit forfatterskab kun meget indirekte får kædet umuligheden af det positive kærlighedsforhold mellem mand og kvinde sammen med kvindernes psykiske passivitet og manglende sociale selvstændighed.

»Det er umulig å være gift på de premisser disse menneskene er gift på. Men disse premissene uttales aldri eksplisitt, forklares ikke«. (ibid.)

På trods af den manglende klare henvisning til det centrale problemfelt kan Amalie Skrams tekster alligevel siges at tematisere dette, f.eks. når hun i fem af de seks noveller lader hustruen være hjemme, mens manden er på rejse; hun er i ro, mens han er i bevægelse. Således kan man i tematikken finde de forklaringer, som forfatteren afstår fra at proklamere direkte.

Amalie Skram ønskede at kæmpe for en forbedring af kvindernes vilkår, men hun tog ikke konkret politisk stilling til, hvordan det skulle gøres. Det er i den henseende typisk, at hun ikke ønskede, at hendes lille datter fra ægteskabet med Erik Skram (f. 1889) skulle blive student. Hun skriver i et brev til Peter Nansen fra 8/1. 05 om Johanne, som hun kaldte småen:

»Den indflydelse jeg har på småen, har jeg anvendt for at hun ikke nu skulde gå hen og læse til studenter-eksamen. Heldigvis var hun let at overtale. Ja, jeg tror at selv om jeg havde ønsket det, vilde hun på det bestemteste ha' modsat sig det. For hun er nemlig *fornuftig*. Nej hun skal lære husholdning, madlavning, og et håndværk. Og så naturligvis bli' ved med at ta' sprogundervisning, og sine timer i musik«. (*Mellom slagene*, p.223)

Datteren skulle altså frem for alt blive en dygtig husmor og værtinde. Hun skulle dog i nødstilfælde også kunne sørge for sig selv, hvorfor hun skulle lære et håndværk. Amalie Skram var i 1905 skilt for anden gang, så hun havde selv måtte se i øjnene, at ægteskabet ikke indebar den livsvarige økonomiske sikring. Der er ingen antydninger af et opgør med kvinderollen i hendes plander for datteren. Selv om hun i romanerne peger på alle dens svagheder og modsætninger, så har hun ingen alternativer: Kvinderne må på trods af alt blive ved

med at være kvinder!

De to »sindssygeromaner« handler da netop om, hvilke problemer det skaber at gøre op med en del af kvinderollen og lade en anden del ligge uanfægtet hen. Else Kant vil være både kvinde og kunstner, og det viser sig at føre direkte til nervesammenbrud.

Jette Lundbo Levy peger i sit efterord til den her benyttede udgav af *Professor Hieronimus* på én årsag til vanskelighederne ved samtidig at være kvinde og kunstner: *Kunstinstitutionen* er en del af den almindelige borgerlig og *mandlige* offentlighed; den accepterer ikke produkter, der udtrykker specifikke kvindelige erfaringer, f.eks. fra intimsfæren, fordi disse erfaringer negerer de tilsvarende mandlige. For mændene er intimsfæren selve menneskelighedens sted, for kvinderne er den nærmest det modsatte.

»For at leve op til den anerkendte kunstinstitution må kvinderne fornægte dele af deres egne erfaringer«. (*Professor Hieronimus*, p. 174)

Pil Dahlerup skriver det samme i artiklen »Knust mellem klaser« (i: *Ka' kvinder læse?*, 1974):

»Denne specifikke kvindelige erfaring skal altså formidles til et marked, der modsætter sig kvindelig offentlighed. Det fører til, at mange kvindelige forfattere for at blive forfattere må fornægte deres kvindelighed. . .« (Dahlerup 1974, p. 131)

En anden årsag, som Jette Lundbo Levy også nævner, er »kvinders praktiske og bevidsthedsmæssige dobbeltarbejde« (P.H., p.173). Det er denne årsag til Else Kants sammenbrud, jeg især vil interessere mig for i analysen af de to romaner, og problemstillingen kan yderligere præciseres, idet kun det *bevidsthedsmæssige dobbeltarbejde* bliver inddraget. Det praktiske arbejde spiller nemlig ikke nogen rolle for Else Kants situation.

4. *Professor Hieronimus og På St. Jørgen*

I *Professor Hieronimus* og i fortsættelsen *På St. Jørgen*, begge fra 1895, giver Amalie Skram en fremstilling af sine egne oplevelser som patient på henholdsvis Kommunehospitalets 6. afdeling under psykiateren Knud Pontoppidan (prof. Hieronimus), og på St. Hans; de to hospitalsophold havde varet 25 og 26 døgn i foråret 1894.

Bøgerne vakte stor opmærksomhed ved udgivelsen og bragte kraftig næring til en allerede igangværende debat omkring lægers og folk i offentlige stillingers magtmisbrug og omkring psykiatrien mere specielt. Amalie Skram tjente godt på bøgerne og fik derved mulighed for at tage på et længere ophold i Paris. Måske styrkede det hendes rejselyst, at Erik Skram under hendes indlæggelse hav-

de fundet en anden kvinde. Som det fremgår af et brev til en veninde, følte hun sig dybt svigtet:

»Efter at jeg kom ud fra galehusene - har du læst Professor Hieronimus - fik jeg et knæk som gjorde det af med mig. Min mand havde mens jeg var borte, git sit hjærte til en ande. (Hun bedrog ham og er nu gift med en anden mand) (. . .) Det knuste mig sønder og sammen - dette at han havde forkastet mig. *Jeg vidste ikke hvordan jeg holdt af ham, før da han ikke brød sig om mig*«. (af et brev til Drude Krog Janson d.7.7.98. *Mellom slagene*, p.167; jeg fremhæver.)

Amalie Skram havde arbejdet hårdt og vedholdende i årene 1885 og til 1894; hun havde nu en stor og betydelig produktion bag sig; samtidig måtte hun altså erkende, at hun havde sat sit ægteskab over styr. Det er hendes personlige baggrund for at skrive bøgerne *ved siden af* hendes erfaringer fra hospitalerne.

En gang tidligere havde Amalie Skram været indlagt på et sindsygehospital. Betegnende nok for karakteren af hendes konflikter (og dermed også af *Elses*) var det i forbindelse med skilsmissen fra hendes første mand, kaptajn Müller, der var hende utro med tjenestepigen, præcist som det beskrives i *Constance Ring*. Familien forsøgte at få hende til at forsones sig med manden, hvorefter hun fik et nervesammenbrud og lå i 2 måneder på Gaustad (Tiberg 1910, p.90f).

Den følgende analyse vil samle sig om den første af bøgerne, *Professor Hieronimus*, fordi det er forholdet mellem professoren og Else Kant, der er centralt for begge bøger og fordi *På St. Jørgen* ikke lægger noget væsentligt nyt til problematikken. *Professor Hieronimus* indeholder også - i modsætning til *På St. Jørgen* - en beskrivelse af Else Kant i hjemmet hos Knut, hendes mand, og dermed et udgangspunkt for en forståelse af hendes problemer, af hendes situation.

Kompositionen i *Professor Hieronimus* er for en umiddelbar betragtning mislykket; man fristes til at kalde den skizofren, fordi de problemstillinger, som førstedelen præsenterer, ikke viderebearbejdes i andendelen. På et rationelt plan falder bogen fra hinanden, men en analyse kan vise, at der på det psykologiske plan i virkeligheden er en fin konsekvens.

Første del (s. 5-23)

Læseren indføres relativt kortfattet, men meget præcist i Else Kants situation inden indlæggelsen på den lukkede afdeling. Hun er gift med Knut og har en lille søn, Tage; familien tilhører det bedrestillede borgerskab med piger i huset og akademikere (huslægen) dr. Tvede i omgangskredsen. Familien er atypisk på den måde, at Else er socialt emanciperet: Hun maler - professionelt - og er periodevis mindre afhængig af mandens indtægt. (Vi får ikke noget præcist at vide

om de økonomiske forhold i hjemmet.) Elses kunstneriske arbejde volder ikke umiddelbart problemer for familien i den forstand, at det ikke er accepteret af hendes mand og i deres milieu. Tværtimod tager Knut og dr. Tvede, som er førstedeleens eneste personer udover tyendet og barnet, absolut Else alvorligt som et selvstændigt intelligensvæsen; man må ud fra Amalie Skrams egen fremstilling sige, at de respekterer hende. Tvede mener, at Else vil godkende hans valg af specialist - nemlig Hieronimus - da hun får det dårligere, fordi hun engang har læst en af hans artikler og siden omtalt den (P.H. p.15), og Knut griber ikke ind i hendes dispositioner m.h.t. husførelsen, barnet, personlige livsvaner og arbejdsrytme. Else er ikke under det formynderi, som ellers var sædvanligt i ægte-skaber i 1890'erne, i alt fald ikke hvad hendes materielle livsforhold angår.

Else står imidlertid midt i et nervesammenbrud ved romanens begyndelse. Symptomerne er søvnløshed, neurotisk hoste, hallucinationer og selvmordsforsøg; hun kan ikke male sit store billede færdigt, og samlivet med Knut og Tage er uharmonisk p.g.a. hendes voldsomme humørsvingninger. Hun oplever selv sine problemer som et resultat af, at hendes liv består af en række indbyrdes modsatte krav til hende. Når hun maler, synes hun, at hun forsømmer barnet og husførelsen; når hun tager sig af de praktiske opgaver, tænker hun uafbrudt på maleriet. Hun føler, at hendes hoved kløvers i to dele (P.H. p.7).

Tilsyneladende drejer historien sig altså om det gamle problem: Kvindernes dobbeltarbejde. Det er objektivt umuligt og førende til vanvid at prøve at være den fuldendte mor, husmor, elskerinde og samtidig at udfolde et kunstnerisk talent i et mandssamfund, som bl.a. kræver, at de kvindespecifikke erfaringer fortrænges fra kunsten. Hvis Elses hovedproblem hermed er indkredset, så melder spørgsmålet sig imidlertid om karakteren af dette dobbeltarbejde. Det viser sig nemlig, at det ikke er Elses arbejds*tid*, der alene er et problem.

En nærlæsning af dette første afsnit godtgør, at Elses skyldfølelse over ikke at opfylde sine moder-, husmoder- og hustruforpligtelser i tilstrækkelig grad ikke er realistisk begrundet, men et neurotisk træk og en del af hendes psykiske problemkompleks. Faktisk volder hun flere problemer i husholdningen, end hun løser, hvilket Amalie Skram tydeligt viser, samtidig med at hun fastholder Elses fornemmelse af ikke at slå til og at forsømme sine pligter. Knut beskrives som elskværdig og hjælpsom, en magtesløs iagttager af Elses selvdestruktion.

Det er altså ikke umiddelbart forståeligt, hvorfor Else bryder sammen og må indlægges; læseren må spekulere over, hvori hendes problemer egentlig består. At de er reelle nok, hersker der derimod ingen tvivl om, idet Elses symptomer er voldsomme og uomgængelige. Hun formulerer sine problemer sådan:

»Nei, det skulle kjempekrefter til for å gjøre fyldest på så mange områder. Paulus hadde evinnelig rett da han forbød kvinner å opptre offentlig. Gifte kvinner skulle han ha sagt - . . .« (P.H. p.5)

De kæmpekrefter, Else føler er nødvendige, mener jeg primært er af psykisk

art. Hun skal på den ene side være selvstændig og aktiv, subjekt for sin egen arbejdsproces som kunstner; på den anden side skal hun være afhængig og passiv, objekt for Knuts følelser, for at deres ægteskab kan fungere. Det traditionelle kærlighedsforhold mellem mand og kvinde er udformet med manden som den aktive og kvinden som den passive. Else prøver at være mand og kvinde samtidig, men således at hun holder de to sider af sig selv adskilt. Hun er i hvert øjeblik *enten* aktiv som kunstner *eller* passiv som kvinde, og det bliver i længden uholdbart.

Hendes forhold til Knut er nemlig - på trods af hendes emancipation iøvrigt (også politisk, se *På St. Jørgen* p.105) - yderst gammeldags og konventionelt i sin kerne. Hans mening om hendes malerier betyder liv og død for hende (P.H. p.12), og da han prøver at forhindre hende i at begå selvmord, bliver hun lykkelig ved tanken om, at han trods alt ikke helst ser hende død. Hun er totalt berøvet sin selvtilid og søger stadig beviser for hans følelser for hende. Da hun beslutter sig for frivilligt at lade sig indlægge, håber hun, at han finder hende modig (P.H. p.20). Ligeså stærk og selvstændig hun er som kunstner, ligeså svag og traditionelt kvindelig er hun i forholdet til Knut. Da hun vil udskrives, men ikke kan få sin vilje, undrer det hende, at Knut ikke trænger ind til hende »om det så skulle være med våpen i hånd!« (P.H. p.95), og også i *På St. Jørgen* (ST.J) er der udtryk for hendes romantiske forventninger til hankønnet (p.25).

Dette passive forhold til manden er Else socialiseret ind i. Hendes kvindelige seksual karakter er grundfast og urokkelig, det viste sig også i *Constance Ring*. Til forskel fra Constance har Else fået et arbejde, men hendes følelsesbindinger løber stadig ad de samme kanaler.

Det er min opfattelse, at Else har kraftige aggressioner mod Knut, men at hun ikke ved, hvordan hun skal begrunde dem over for sig selv, hvorfor de fortrænges. Aggressionerne er et resultat af hendes faktiske følelsesmæssige passivitet og afhængighed af ham, men denne passivitet er samtidig selve essensen af hendes seksuelle og følelsesmæssige binding til ham. Elses sygdomsforløb i bogen anden del og i den næste bog viser, at denne antagelse er holdbar.

Anden del (s. 24-166)

Hele denne del foregår på Kommunehospitalets 6te afdeling; på sidste side sidder Else i vognen, der skal køre hende til St. Jørgen, hvor hele næste bog foregår. På dennes sidste side er hun netop blevet sluppet ud af porten og følges bort med en veninde. Else lader sig frivilligt indlægge, fordi hun ikke længere kunne kontrollere sit følelsesliv og beherske sine affekter. Hun synger et lille vers for Tage, som kunne passe på hende selv. Det handler om katten, der får hovedpine og dør, hvorefter alle musene kan myldre frem og æde smørrebrødet. Sådan er det gået hende selv. Hendes over-jeg, som indeholder identifikati-

onen med moderen og dermed normerne for kvinderollen, er blevet for svagt, hvorfor alle hendes ubevidste drifter og forestillinger myldrer frem og tager magten fra hende (som f.eks. når hun hallucinerer). På hospitalet kommer hendes syge jeg til at befinde sig i en lignende klemt position, denne gang mellem Hieronimus krav om disciplin og rationalitet, og deliristerne, der bor under hendes soverum, og som hun kan høre rase og regere hele natten.

Det er nu vigtigt at gøre sig klart, at emnet for Amalie Skrams to romaner *ikke* er alle de ubevidste og fortrængte følelser og behov, som Else har. Havde bøgerne været skrevet med en moderne kvindebevidsthed, så havde forfatteren nok sat ind her med henblik på at afdække kvindernes undertrykte behov. Reelt får vi meget lidt at vide om Elses ubevidste forestillinger om hendes frigørelsesdrømme. I størstedelen af bogen drømmer hun netop kun om at komme tilbage til Knut og Tage, som hun forlod efter de første 25 sider. Amalie Skram fortæller ikke, hvad det er, det trænger så hårdt på for at komme til udfoldelse i Else; hun koncentrerer sig helt om Elses forhold til Hieronimus, dvs. til den herskende rationalitet og normalitet.

Elses hallucinationer inden indlæggelsen giver dog et fingerpeg. Hun ser heste overalt i lejligheden (tyder på undertrykte seksuelle behov), og hun har problemer med sin klassemæssige position (hun vil løbe ud på gaden midt om natten for at hente en bortvist stuepige tilbage).

Skildringen af forholdene på hospitalet - og af Hieronimus's behandlingsmetoder - er, som Jette Lundbo Levy også skriver i sit efterord, en kraftig kritik af formynderiet og autoritetsdyrkelsen i datidens samfund, og man kan med god ret læse romanerne videre som en kritik af den patriarkalske familie; en sådan tolkning ville Amalie Skram formodentlig selv kunne godtage. Professoren fungerer som faderen i hjemmet, en ubestridt myndighed som ingen siger imod, og som alle retter sig efter. Sygeplejerskerne fungerer som kvinderne i hjemmene, blindt loyale og nærmest lidt angst for manden.

Hieronimus mener, at Else først og fremmest må lære at »subordinere« sig (P.H. p.50), hun skal »først av alt lære disciplin« (p.78). Han vil genopdrage hende ved at forhindre hende i at få sin vilje, når hendes ønsker ligger uden for husordenen på hospitalet.

Amalie Skrams beskrivelse af hospitalsbehandlingen virker nødvendigvis op-rørende på en nutidig læser og sikkert med god grund; sindssygehospitalet dengang var formodentlig forfærdelige. Alligevel må man spørge sig selv, om kritikken af patriarkatet i hospitalet og i hjemmene er romanernes centrale tema. Else føler sig undertrykt på hospitalerne, men hvordan lyder egentlig hendes konkrete klagepunkter? De fremstår kronologiske som følger:

1) Hun vil have eneværelse og helst et bedre værelse. Hun vil i alt fald ikke sove sammen med »henne der«, »en bitte liten, smal og sammenkrøpet kvinnelig skikkelse, som fulgte henne med et utslukket blikk«. (P.H. p.25)

2) Hun vil være alene, når hun klæder sig af og på; i det hele taget vil hun ikke finde sig i noget reglement, fordi hun mener, at hun til forskel fra de øvrige ikke er gal.

3) Hun er uafbrudt utilfreds med kosten, bl.a. fordi der ikke er pålæg på brødet, som hun iøvrigt finder er skåret for tykt.

4) Hun er blevet berøvet sine private ejendele (dele til hendes påklædning).

5) Hun har mistet sin personlige frihed.

De første 4 punkter kan samles i følgende beskrivelse: Hun klager over at være blevet taget ud af sit milieu og anbragt sammen med kvinder fra de lavere klasser. Hun får ingen opvartning (bortset fra den hun kan tiltuske sig fra sygeplejerskerne), og hun mangler sine sædvanlige bekvemmeligheder. Da hun får mulighed for at få nogle ting hjemmefra til hospitalet, ønsker hun sig først og fremmest typiske kvindelige rekvisitter: parfume, en porcelænsdåse med læbebomade, et hækleøj og en skinkrave (P.H. p. 115). Efter nogen tid får hun mulighed for at flytte ind i et værelse, der ligger lidt for sig selv og med en komtesse i naboværelset, og så får hun det faktiske bedre. Det er altså en kraftig klasseproblematik i bogen, hvor Elses klassespecifikke behov accepteres ukritisk af Amalie Skram.

Det skal i den forbindelse understreges, at klasseforskellene i perioden fremtrådte tydeligere end i dag på en række konkrete områder såsom dannelse, opførelse, sprog, påklædning osv., således at en forståelse og solidaritet mellem borgerskabets og proletariats kvinder i praksis var en utænkelighed. Man kan så at sige vanskeligt bebrejde Else (Amalie Skram), at hun ikke som enkeltindivid kunne sætte sig ud over sine middelklasseforudsætninger, eftersom svælgel ned til underklassen var så stort. (Alligevel er der - yderst svage - ansatser til forståelse mellem Else og f.eks. konen, der følger hende til St. Jørgen).

Det 5. punkt - tabet af den personlige frihed - vil enhver læser kunne opleve som en uhyrlig krænkelse af Else og derfor som et virkeligt reelt klagepunkt. Men hvad betyder det i praksis? Hun ønskede selv at blive indlagt og behandlet; hun havde selv accepteret at forlade Knut og Tage for en kort tid. Hvis man forestiller sig (således som Kirsten Thorup har gjort det i TV-versionen: *Else Kant*), at det er maleriet eller læsning, Else savner, så tager man fejl. Der står intet sted, at hun beder om at få tegnemateriale eller bøger. Arbejdet, som var den ene halvdel af hendes liv inden indlæggelsen, nævnes overhovedet ikke i den første eller i den anden bog.

»Det brune hestetog? - Hvor var det henne? (Det er hallucinationerne hun hentyder til forf. anm.) Ikke en eneste gang havde hun sett det her. Og sitt arbejde havde hun ikke et sekund tænkt på«. (P.H. p.71)

Sammenligner man situationen her på hospitalet med den tidligere situation i hjemmet, hvor Else kaldte sit arbejde for sin »martepæl« (P.H. p. 7), så må man sige, at der er sket en forandring; på nogen punkter har hun fået det bedre

trods kritikken af Hieronimus.

Analysen viser altså, at vi ikke kan tage Elses klager for pålydende. Klagerne over ikke at leve godt og fint nok er reelle, men dem kan vi i dag vanskeligt identificere os med. Klagerne over at have mistet sin personlige frihed kan vi som (raske, i alt fald ikke indlagte) læsere identificere os med, men de er til gengæld ikke reelle fra Elses side. Det skal jeg nu komme nærmere ind på.

Forholdet er det, at Elses klager i et vist omfang er *symptomer på hendes neurose*. Selv om hun er meget syg, da hun bliver indlagt, og selv om hun lidenskabeligt ønsker at komme under behandling, så modarbejder hun alligevel Hieronimus fra det første øjeblik, og det på trods af at hun kendte hans synspunkter inden indlæggelsen. Hvorfor? Fordi Else har behov for - nyder om man vil - at have en autoritet/tyran at sætte sig op imod. Hun har virkeligheden ikke kunnet holde sin relative frihed hos Knut ud. Ligesom Constance går helt i stå efter Rings død, så kan Else ikke male, når hun ikke kan gøre det i trods mod en autoritet.

»Hun, som dog en gang havde kunnet noe, som havde vakt denne deilige forbitrelse hos de »pene« i publikum. Men nu hade det sagt stopp. Plutselig stopp«. (P.H. p. 5)

På en lidt negativ måde kunne man sige, at hun ikke magter at bruge sin frihed positivt. Det er ikke underligt i betragtning af hendes typiske kvindesocialisation, men det er et problem, at Else er ude af stand til at erkende, hvorfra undertrykkelsen egentlig kommer. Amalie Skram giver heller ikke nogen forklaring på, hvorfor Else pludselig ikke kan male mere; hun ved det ikke, men hun aner det måske i og med at *hun* skriver de to romaner med side op og side ned om Elses undertrykkelse på hospitalet!

Else prøver at projisere sin undertrykkelse ud i omverdenen, men hendes eget miljø er af en sådan beskaffenhed, at det ikke kan lade sig gøre, og derfor ved hun ikke, hvorhen hun skal rette sit oprør.

Når hun får det bedre på hospitalet, er det, fordi hun over for Hieronimus kan komme til at afspille forskellige traumatiske oplevelser, som hendes socialisation har afsat i hende. At der faktisk finder en overføring i psykoanalytisk forstand sted fra Else og til Hieronimus, vidner hendes stærkt *ambivalente* forhold til ham om. Sammenlign for eksempel følgende citater taget i rækkefølge som de kommer i bøgerne:

»Hun tænkte sig hva Hieronimus ville svare, og hun formet hans ord i omhyggelige setninger. Hun fikk tårer i øynene av lengsel efter han, av godhet for ham, denne mann som *var så klok og så human*, hvis liv og krefter var viet de ulykkeligste blant hans medmennesker«. (P.H. p.46)

»Professoren *er et uhyre*, gråt Else«. (p.55)

»- En yndig mann, tænkte Else med *forakt* og lo innvendig«. (p.70)

»Hver gang hun hørte professorens skritt, fikk hun hjertebank og skjalv av

motvilje. Og når han talte vennligt som nu, var hans stemme så *selvtilfreds skrattende* at den påvirket Else enda ubehageligere end når den var hånlige og oppfarende«. (p.83)

». . . Else ble slått av *hans øynes rene blå farve*. (. . .) Og så *mild og inntagende* hans mine kunne være. Hun ble betatt, nesten fortumlet, som når man en tidlig vårdag på sin spadertur gjennom skogen plutselig værer forår i luften«. (p.135)

»Like ham? Else lo. Jeg *elsker ham* av hele mitt hjerte! Jeg elsker ham sådan at jeg bærer ham med meg uavlatelig, ustanselig hvor jeg går og står«. (St.J. p.23)

(Alle fremhævelserne er mine).

Det had/kærlighedsforhold, Else får til Hieronimus, kunne hun ikke få til Knut i samme grad, fordi hun ikke tør rette sine aggressioner mod ham. Hun er klempt i sin aktiv/passiv-position, men hun vil ikke rette kritikken derhen, hvor den hører hjemme: Mod ægteskabet og kærlighedsforholdet til manden og mod kernefamilien, der ikke kan fungere med kvinden som selvstændigt subjekt. En sådan kritik ville sætte så fundamentale spørgsmål ved kvindernes daværende livsvilkår, at Amalie Skram er vejet tilbage for den.

Else elsker Knut, som den gode hustru hun er, men hun hader ham også, fordi kvinderollen bremser hendes menneskelige og kunstneriske udfoldelse. Netop fordi kunst ikke er almindeligt lønarbejde, men i høj grad skal trække på kunstnerens psykiske kræfter, på hendes følelsesmæssige og seksuelle »evne«, så kommer kvinderollen til at ødelægge en kvindelig kunstner *også* i hendes arbejde. Adskillelsen af arbejde og privatliv bliver praktisk taget umulig. Undertrykkelsen i det intime liv kan ikke kastes bort under arbejdet med maleriet.

Elses had til Knut kommer frem i en drøm i første del (p.18); hun drømmer, at Knut er død. Fra Freud ved vi, at alle drømme er ønskedrømme; når Else føler så stor en rædsel ved sin drøm, så er det en sekundær dannelse, der signalerer, at fortrængt forestilingsindhold har passeret censuren. I det Else bliver indlagt, slipper hun for aggressionerne mod Knut (delvist); hun kan i stedet hengive sig til sin kærlighed og sine varme følelser for ham og barnet - hendes følelser får nærmest en »saltvandsindsprøjtning« ved savnet af Knut - og hun kan overføre alt hadet på Hieronimus. Der er tale om en forskydning, der muliggør, at Else kan komme til at bearbejde kernen i sin undertrykkelse, som er hendes seksuelle og psykiske passivitet i kærlighedsforholdet til manden og videre i hendes sociale liv generelt. Umiddelbart er det en gevinst for Else, at hun efter indlæggelsen frit kan hengive sig til sine forestillinger om, hvor højt hun elsker Knut og Tage; hun har fantasier om ders død ved brand eller sygdomme, og derved kan hun stemme sine følelser op til højder, hvor de formodentlig sjældent kom, da hun levede i hjemmet.

·Amalie Skram var på ingen måde ubevidst om den slags psykiske mekanis-

mer. I *Constance Ring* føler Constance noget for sin mand for første og eneste gang, da han er på rejse (se *Constance Ring*, p.11).

Konklusionen bliver, at alle Elses frygtelige og fortrængte forestillinger og følelser handler om had og frihedstrang i forhold til Knut. Hun er utilfredsstillet i forholdet, men der er to *modsatrettede* grunde til denne utilfredshed, som tilsammen siger noget om, hvor modsætningsfyldt en kvinde som Else fungerede, men også viser, at manden - Knut - ikke er det egentlige problem.

Den første grund er den *sociale*: Else vil arbejde og frigøre sig fra kvindelerens passivitet, og Knut er - som hendes ægtemand - den naturlige hindring herfor.

Den anden grund er den *psykologiske*: Elses drifts- og følelesliv er struktureret sådan, at hun kun kan forholde sig til en stærk og dominerende mand. Jo mere aktiv hun bliver i sit arbejde, og jo mere Knut støtter hende og opmuntrer hende i arbejdet, jo svagere kommer han til at stå over for hende, og i jo ringere grad kan han tilfredsstille hendes behov for at blive styret.

Else har klart *masochistiske* tilbøjeligheder; på hospitalet er der rige muligheder for masochistisk tilfredsstillelse, og Else har stedvis en tydelig lystfølelse ved at underkaste sig det brutale system. Hun tænker selv:

»Ja, hun ville lide tålmodigt, lide med andakt, og i ånd og sannhet. Noe som lignet *ekstatisk glæde* gjenombevet henne. Ikke alle mennesker havde evne til å lide således at *lidelsen ble til en vellyst*. Det hadde hun«. (P.H. p.89; jeg fremhæver.)

Hieronimus tilfredsstiller hende; det er derfor heller ikke overdrevet, når hun i St.J. siger (som citeret) at hun »elsker« ham. Hadet/kærligheden til Hieronimus stiller efterhånden også kærligheden til Knut helt i skyggen. I *På St. Jørgen* spiller Knut en underordnet rolle, mens Else stadig er helt fikseret på sin hævn over Hieronimus. Bogen ender sådan:

»Å, Hieronimus, svarte fru Hein. Hvem bryr seg nu om ham? -Jo, tenkte Else. *Hun* brydde seg om Hieronimus«. (St.J. p.130)

Jeg har indtil nu gennem analysen vist, at Else på trods af sine beklagelser faktisk får det bedre under hospitalopholdet; f.eks. forsvinder hendes hallucinationer og hendes trang til at begå selvmord; hendes selvopholdelsesdrifter og hendes selvtillid styrkes. Denne udvikling blev sat i forbindelse med hendes forhold til Hieronimus, men dermed er det endnu ikke tilstrækkeligt forklaret, på hvilken måde Else egentlig får det bedre. Forklaringen herpå findes imidlertid i bogen, nærmere bestemt i en afgørende scene, der udspiller sig omkring en selvmorderskes død i cellen ved siden af Else. Kvinden bliver ført døende ind på afdelingen; hun har drukket karbolsyre, fordi manden mishandlede hende, og fordi hun ikke kunne overkomme arbejdet med de seks små børn. Sygeplejersken fortæller Else historien:

»De arme barn! De hadde kastet seg skrikende over moren og ville ikke slip-

pe henne da hun skulle føres bort«. (P.H. p. 103).

Elses reaktion er både medlidenhed og afsky:

»Mest avsky. Denne kvinde som feigt var flyktet fra sine lidelser og sine plikter. Latt sine barn så grusomt og troløst i stikken. (. . .) Og (. . .) Else lovet seg selv at hun *ikke* ville ta livet av seg«. (p.104)

»En selvmorderske hadde reddet henne fra å bli selvmorderske«. (p.105)

Else tør dårligt gå i seng om aftenen, for hun drømmer hele tiden, at selvmordersken ligger oven på hendes dyne; hun frygter, at de to skal smelte sammen og blive til en person.

»Men hun var ikke død, og hun *ville* heller ikke dø. Lille Tages mor var endnu i live. -Lille Tage. . . (. . .) Ja, *hun ville leve for Tages skyld*«. (p.108; jeg fremhæver anden gang).

Den nat sover Else for første gang, siden hun kom ind på afdelingen.

»Men Elses indre undergikk nu en forandring. En sløv ro dro inn i hennes sinn, en tungsindig overgivelse til skjebnen. (. . .) tanken på selvmord var tusen mil borte. Nu kunne hun bære alt, hva som kom. *Hun følte seg brutt og knekket, men samtidig styrket*«. (p.111; jeg fremhæver)

Else får det bedre, fordi hun atter påtager sig sin kvinderolle i dens mest betydningsfulde skikkelse: Moderrollen. Hun accepterer kvinderollen, og derfor føler hun sig styrket. Men hun er samtidig brudt og knækket i sin selvstændighedstrang, i sine forsøg på at sprænge kvinderollen og få et andet udgangspunkt for sin subjektivitet end moderskabet. Fra dette tidspunkt begynder Else at tage sig af de andre patienter, hvoraf mange netop frygter for, hvordan det går deres børn. Det er også nu, at Else får sine personlige småting bragt til hospitalet. Selvmordersken repræsenterer for Else et mislykket mor-/barn-forhold, som hun ikke selv vil gentage.

Sammenfattende kan man sige, at Else får det bedre, fordi hun får restaureret sin kvinderolle både i forholdet til manden (Hieronimus) og i forholdet til barnet. Denne bedring kan dog kun være midlertidig, idet hele problemet omkring hendes arbejde, maleriet, bliver liggende urørt. Men måske kan hun bruge sine nye erfaringer om kvinderollen og den undertrykkelse, den indebærer, som et ubevidst afsæt for produktive aggressioner. Det gjorde Amalie Skram i alt fald selv. A. Tiberg skriver herom:

»Opholdet paa »galehusene« hadde da ialtfald gjengit Amalie Skram arbeidsevnen. Frisk var hun ikke blit«. (Tiberg 1910, p223)

Der ligger således ingen positive *perspektiver* i bogen efter min mening; jeg er uenige med Jette Lundbo Levy, når hun i efterordet skriver:

»Indirekte kommer kvindesolidariteten til at stå i modsætning til systemets rationalitet og bliver udtryk for en anden mulighed, som imidlertid ikke giver sig udtryk i nogen form for organisation, kun i afmægtig protest«. (P.H. p.173)

Den »kvindesolidaritet«, bogen beskriver, er en solidaritet omkring nogle tra-

ditionelle kvindespecifikke funktioner, og den bringer ikke kvinderne til at formulere behov og oplevelser, som rækker derudover.

Hieronimus har restaureret Elses over-jeg, og samværet med de andre og mere gale kvinder har givet hende mulighed for at få sine jeg-funktioner, sit real-jeg rettet op. De andres vanvid kan hun godt få øje på, og hun gentager ofte over for sine medpatienter den fornuft, som personalet har inpodet hende; f.eks. formaner hun de andre om at de må spise og sove, to funktioner som hun selv hårdnakket modsatte sig at opfylde ved sin egen indlæggelse. Hospitalsopholdet har bragt Else til at fungere igen, kan man forlange mere af et hospital?

5. Konklusion

Det har været almindeligt at betragte de to »sindssygeromaner« som en isoleret del af Amalie Skrams forfatterskab. I 1943-udgaven af hendes samlede værker blev de således udeladt, fordi man ikke mente, at de hørte med til hendes skønlitterære produktion. Man fandt dem for virkelighedstro; lægerne og patienterne var genkendelige i datidens København, og forløbet var lagt for selvbiografisk an. Der er da også en betydelig forskel på *Constance Ring* og *Professor Hieronimus*, men denne forskel har ikke primært at gøre med genren eller med æstetiske kvaliteter. Det afgørende er, at de centrale temaer fra debutromanen nok fastholdes i »sindssygeromanerne«, men at de samtidig udvikles så radikalt.

I den tidlige tekst er det et problem for Constance, at hun fungerer dårligt i sine ægteskaber og i familien i det hele taget, men problemet stammer i høj grad fra de mænd, hun kender og gifter sig med, og fra det samfund som undertrykker kvinderne. I den sene tekst er problemet flyttet ind i Else selv; kvinden er som sammenhængende individ truet. Kvinderollen har vist sig ikke blot at være en form, som ægtemænd, mødre og hele samfundet presser kvinden ned i; den har struktureret hele hendes karakter og behovsstruktur. Amalie Skram beskriver Else som ude af stand til at forene sine egne modsatrettede behov. Frigørelsen er sket på bekostning af tilsyneladende livsvigtige dele af hende selv. Amalie Skram er hermed kommet tættere på det væsentlige i kvindeundertrykkelsen, som netop har med opbygningen af de to køns psykoseksuelle struktur at gøre. Den større bevidste eller ubevidste erfaring, hun skriver »sindssygeromanerne« på, indebærer den sprængning af datidens traditionelle romanform, som kritikken siden har hæftet sig ved, men det er også et mere kompliceret indhold, der formidles.

Else Kant hævder bestandigt, at hun ikke er gal. Reelle problemer i hendes tilværelse er blot blevet så store, at hun ikke kan overskue og håndtere dem. For en nutidig betragtning er det slående, at Elses problemer ikke kun er typiske for

hendes egen tid, men at strukturen i dem kan genfindes i dag. Elses situation ligger f.eks. ikke så langt fra Mias i Jette Drewsens *Fuglen* (1974). Mia har forladt sin mand for at klare sig selv. Hun ernærer sig og sin datter med sin keramik-kunst. Alligevel er hun følelsesmæssigt helt afhængig af sin elsker, som hun i et par år har et forhold til. Da han finder en anden, tager hun livet af sig. Jette Drewsens bog handler direkte om kvindens problemer med at emancipere sin psykologi samtidig med sin sociale væren, men den samme konflikt ligger gemt i »sindssygeromanerne«. Det siger noget om, hvor langt eller hvor kort frigørelsen af kvinderne er kommet.

Bibliografi

Pil Dahlerup	(1974)	'Knust mellem klasser' i: <i>Ka' kvinder læse?</i> , DSF.
	(1976)	'Amalie Skram' og »Sol«, siger De - hvor skulle jeg få den fra?' i: <i>Kønsroller i litteraturen</i> , Informations forlag.
Sigmund Freud	(1972)	'Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschieds' og 'Über die weibliche Sexualität', i: Studiaausgabe bd. V, Fischer Verlag.
	(1973)	<i>Nye forelæsninger</i> , Reitzel.
Amalie Skram	(1943)	<i>Fru Inés og Forrådt</i> , Samlede værker bd. IV, Gyldendal, Oslo.
	(1952)	<i>Lucie</i> , Gyldendal, Oslo.
	(1955)	<i>Mellom slagene</i> . Brev i udvalg ved Eugenia Kielland, Oslo.
	(1973)	<i>Constance Ring</i> , PAX-forlag.
	(1974)	<i>Professor Hieronimus</i> , PAX-forlag.
	(1975)	<i>På St. Jørgen</i> , PAX-forlag.
Antonie Tiber	(1975)	<i>Sommer</i> , PAX-forlag.
	(1910)	<i>Amalie Skram som kunstner og menneske</i> , Kristiania.